

Tézisek

I. Az értekezés célkitűzése

Az első és legfontosabb célkitűzés, amely az egész művet átfogja, Tertullianus *Adversus Iudaeos* című művének egységes egészként való bemutatása. Ezt annak a XVIII. századtól elterjedt és uralkodóvá vált nézetnek ellenében teszi, mely szerint az *Adversus Iudaeos* egy hamisítvány, ha nem is teljesen, akkor csak félig, vagyis a második fele az.

Éppen ezért lényeges kérdés a Tertullianus jelen művével kapcsolatos szakirodalom bővebb ismerete és ismertetése is. Hiszen az 1964-ben megjelent utolsó és egyben egyik legjobb szövegkiadásban H. Tränkle végzett ilyen téren komolyabb összegzést¹, ez az értékelés azonban azóta is változott. Ezek ismerete szintén lényeges támpontot adhat a mű megítélésének előbbi feltevéseihez.

Lényegesnek látszott annak meghatározása, hogy milyen helyet foglal el a mű a *tertullianusi corpus* keretén belül. Annak elemzése is fontos, hogy hogyan viszonyult az egyház és egyben az utókor az opushoz. Szintén lényeges szempont az *Adversus Iudaeos* esetében, hogy miként vélekedett a szakirodalom róla.

Ismert tény minden, a klasszikus irodalmat ismerő és kutató személy előtt, hogy Tertullianus nyelvezete nem a legkönnyebben olvasható, és nyelvi szempontból nem a legkönnyebben értelmezhető, ezt legjobban maga a szöveg hivatott bizonyítani.

A fentiekből következik, hogy a szöveg lefordítása sem kis feladat a kutatók számára, ezért valószínűleg az sem véletlen, hogy még a mai napig nem született ennek a műnek magyar nyelvű műfordítása, még abban a korban sem, amikor ez nagyon divatos irodalomnak számíthatott volna, igaz nem irodalmi értéke miatt,

¹ TRÄNKLE, H. (Hrsg.): *Q. S. F. Tertulliani Adversus Iudeos. Mit Einleitung und kritischem kommentar.* Wiesbaden, 1964.

hanem egyszerűen címe miatt (jóllehet más szempontok is állhattak e tény mögött).

Fontos a retorikai elemzés, mert ha a műben strukturális egységet találunk, az elősegítheti bizonyításunkat, de ha végzetes kuszaságot látunk benne, akkor éppen megerősítheti a szakirodalomban korábban uralkodó nézetet.

Arra is kereshetjük a választ, hogy kinek is szánta a beszédet a szerző, kit is feltételezett mint potenciális hallgatóságot vagy olvasó közeget a műve megírásakor, vagy egyáltalán figyelembe vette-e a leendő olvasóközönséget, hallgatóságot. Ha igen, akkor az is lényeges, hogy kik lehettek azok, akikre számított. A zsidók, amint a cím megjelöli, vagy a keresztények, esetleg a pogányok is, vagy mindhárom? A kérdés komplex és válaszra vár.

Fontos cél ugyanakkor Tertullianusról kialakult, általában mogorva, aszketikus képnek további árnyalása – és nem csak ezen alkotás alapján – egy olyan szegmens feltárásával, amellyel a szakirodalom szintén nem foglalkozott, és a jelen alkotás kapcsán felmerülő probléma: az irónia és humor használata Tertullianusnál.

II. Alkalmazott módszerek

1. *Strukturális és figurális elemzés*

A kutatás középpontjában az *Adversus Iudaeos* áll. A mű antik retorikaelméleteken alapuló elemzése teszi lehetővé egy új szkéma felvetését, ennek elemzése az egész művön belül kulcsfontosságú, hiszen egy szerkezeti egység jelenléte a mű egységes szerkesztési gondolatára is utalhat. A dolgozat nem szándékszik a korábbi elméletek már meglévő cáfolatának újabb részletes számbavételére, hanem csak érintőlegesen említi azokat, a kérdés valós voltának bizonyítására felhasználva. A könyv szövegének vizsgálata (fordítása) szintén a fent említett elveknek alárendelten illeszkedik a dolgozatba.

Tertullianus *Adversus Iudaeos*ának tipológia vizsgálatával szintén adós a szakirodalom. Az ilyen jellegű vizsgálat is segít abban, hogy átfogó egységes képet kapjunk a műről. A tipológia mindenekelőtt a bibliai hermeneutika történetében az írásmagyarázat (egzegézis) azon módszere, amely – az Ó- és Újtestamentum szoros kapcsolatát, a Biblia egészét feltételezve – az egyes ószövetségi eseményekben, személyekben vagy dolgokban olyan *előképet*, *előrevetülést* lát, amelyek majd az Újszövetségben teljessé válnak be².

2. Forrásanalízis

A strukturális elemzést követően az értekezés forrásanalízissel próbálja tisztázni, milyen forrásokkal rendelkezik a modern kutatás, s milyen forrásbázis alapján dolgozott Tertullianus. A kutatás túlzóan negatív képe, amely az *Adversus Iudaeos*t legfeljebb csak részben tekintette önálló munkának, Tränkle alapvető munkája óta mindenképpen meghaladott. A kutatók többsége azonban továbbra is megmaradt annál a kérdésénél, hogy valóban hasonlít-e, vagy valóban különbözik-e a mű az *Adversus Marcionem*-től. Ezek elemzése azonban mintha mellőzné a mű teljes megismerésének lehetőségét és igényét, jöllehet kiváltképp a szerkesztésben, irodalmi megformálásban önálló teljesítményt is tulajdoníthatunk Tertullianusnak. A dolgozat célkitűzéseinek szempontjából az alapvető kérdés Tertullianus szerzőségének a problematikája.

3. Stíluselemek

Az egyes retorikai egységek elemzése után az illető helyen található stíluselemeket is felsorakoztatjuk, mindez annak bizonyítására szolgál, hogy stílárius szempontból sincsen semmilyen eltérés, cezúra a feltételezett és hosszan vitatott két rész között.

² KERÉKES, E.: A Biblia tipológiai/figurális értelmezése – Tipológia és posztmodern. *Kellék* 15-16 (2000), 205-223.

A mű nem csak szerkezeti szempontból különleges, hanem tartalma is nagyon sok kultúrtörténeti, vagy akár gondolkodástörténeti újdonsággal szolgál, és ezek sem csak az első *caputokra* korlátozódnak.

Szinte már „lerágott csontként” lehetne említeni a Dániel könyvének 9. fejezetéről szóló részt, de az is – az egyoldalú vizsgálat, a számok és események merev követése miatt – hagyott még helyet az új eredmények feltárására. Ennek elemzése a jelen dolgozatban egészen más, mint amit a szakirodalom eddig produkált.

A források elemzése értelemszerűen felveti Tertullianus korának történeti vizsgálatát. A *tertullianusi corpus*ból nyerhető adatok mellett felhasználjuk a régészeti eredményeket is.

A *tertullianusi humor* és *polémia* elemzése szintén lényeges pontja a dolgozatnak, hiszen olyan két pontot érint, amelyet a kutatás vagy teljesen mellőzött, vagy csak felszínesen érintett.

III. A kutatás eredményei

a.) Bár az *Adversus Iudaeos* a *Corpus Tertullianum* nem egyik legtöbbet elemzett műve, de nem lehet azt állítani, hogy ne foglalkozna vele a szaktudomány. Olvasták már az ókorban, ismerték a középkorban, de a modern korban is foglalkoztak a művel. Herman Tränkle már több helyen említett műve óta talán még inkább felfigyelt rá a szakkutatás. Az irodalmi lexikonok címszávaiban is egyre többször olvashatunk róla, szerzőtől függően hol teljesen, hol pedig félig elismerve Tertullianus szerzőségét, azonban már nem találunk egyet sem, amelyik teljességgel tagadná Tertullianus szerzőségét. A kutatás (Capelle, Hoppe, stb)³ mindenképpen a formai, nyelvi elemzések vagy eredeti,

³ SEMLER, J. S.: *Dissertatio de varia, et incerta indole librorum Q. Septimii Florentis Tertulliani* Halle, 1776; BURKITT, F.C.: *The old latin and the Itala*. Cambridge 1896 ; HARNACK, A.: *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius, part II: Die Chronologie, vol. 2: Die Chronologie der Literatur von Irenaeus bis Eusebius*. Leipzig, 1904, 288-292.; AKERMAN, M.:

vagy hamisítvány volta mellett tört pálcát. Az eredetiség alapvető problémája és a dogmatikus művek elemzése alkotta a tudományos kutatás eddigi fő irányát.

b.) *A szöveg fordítása* nem kis feladat elé állítja a vállalkozót – talán nem véletlen, hogy a Vanyó László által szerkesztett *Ókeresztény latin írók* sorozatból⁴ kimaradt ennek a műnek a műfordítása, de természetesen az eredetiség körüli, heves viták is elbizonytalaníthatták a szerkesztőket a műnek a sorozatba való felvételével kapcsolatban.

A szöveg komoly feldolgozása abban is segíti a kutatót, hogy mint egy irodalmi művet komolyan átélmedje annak szellemét, egységét, esetleges kuszaságát is. Így olvasva – egyszerű műkedvelőként – szintén meglep a mű olvashatósága. Ugyanakkor semmiképpen nem kelti a kettős szerkesztés érzését az olvasóban, annak ellenére, hogy bizonyos ismétlések ténylegesen rámutatnak a végleges megszerkesztettség hiányára.

c.) Tertullianus alaptermészetéhez – úgy tűnik – hozzátartozott a küzdelem. Altaner azt mondja, hogy minden írása vádirat.⁵ A keresztények és a zsidók közötti polémia már egészen korán elkezdődött, pontosabban már Jézus életében. Krisztus maga is több alkalommal vitázott a farizeusokkal, az írástudókkal és a szadduceusokkal. A zsidók és keresztények közötti polémia Tertullianus számára is ismert volt, aki az *Adversus Iudaeos*-ban bőven használja a polemikus elemeket. Különböző témák adnak okot a polémiára: az isteni törvények általános volta, körülmetélés, a Sabbat és Krisztus eljövétele.

d.) Tertullianus is, mint sok korabeli keresztény író ismerte és használta a figurális értelmezést, a típusok és művében felhasználta a típusokat és

Über die Echtheit der letzteren (sic!) Hälfte von Tertullians *Adversus Iudaeos*. Lund, 1918; HOPPE. H.: *Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians*. Lund, 1932; CAPELLE, P.: *Le texte du psautier latin en Afrique*. Rome, 1913; CLASSEN, C.J.: *Der Stil Tertullians: Beobachtungen zum Apologeticum*. *Voces* 3 (1992) 93-107.; DUNN, G.D.: *Tertullian's Adversus Iudaeos: a rhetorical analysis*. Washington, 2008.

⁴ VANYÓ, L. (szerk.): *Tertullianus művei* (Ókeresztény írók 12). Budapest, 1986.

⁵ ALTANER, B., STUIBER, A.: *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. Freiburg-Basel-Wien, 1978, 131.

antitípusokat: A figura szó Tertullianus műveiben több alkalommal szerepel⁶, a figurális értelmezést általában a kényesebb kérdések tárgyalásánál használja. Az *Adversus Iudaeos*ban is több helyen felbukkan a szó⁷, és természetesen használja is a tipológiai értelmezésben rejlő lehetőségeket, különösen a bizonyítás folyamatában. A legjobban kifejtett elem Káin és Ábel típusa, akiknek természetesen megvan a maguk újszövetségi antitípusa: Káin és Ábel személyének és áldozatának kettősségében Tertullianus a zsidó és a keresztény nép kettősségét véli felfedezni. Tertullianus magyarázata, ha egy kicsit tendenciózusnak tűnik is, jól tükrözi a korai keresztények és a zsidók viszonyát: testvérek voltak az egyistenhitben, de egymás ellenfelei az üdvösségre formált előjogok alapján. Megállapítható, hogy Káin és Ábel történetének ez a fajta kettőssége, ha nem Tertullianusnál vetődik is fel először, de ő az, aki nyíltan és bővebben kifejti a történetnek ezt a fajta interpretációját, ami ettől kezdve egyre ismertebb lesz a későbbi korok irodalmában és képzőművészetében.

e.) A *confirmatio*, olyan gondolkodástörténeti és kultúrtörténeti szempontból fontos kérdést és történetet ad az olvasó kezébe – a Dániel könyvének 9. fejezetében található jóvendöléseket –, amelynek aprólékos elemzése fontos következtetések birtokába juttat bennünket.

A Dániel-féle jóvendöléssel kapcsolatban Tertullianus szeme előtt egyetlen fontos probléma lebegett: a megváltás igaz voltának és a zsidók szomorú sorsának bizonyítása, és semmiképpen sem a teljes történelmi pontosság. Ennek a felsorolásnak közepén természetesen maga Krisztus áll, ami a kérdés sarkalatos bizonyítási pontja. Ez a próféta jóvendölésében is olyan referencia pont, amely két részre osztja a jóvendölést, beiktatva a templom építésének és lerombolásának ideje közé. Emellett azonban nem mellékes kérdés annak beillesztése sem, hogy a jeruzsálemi templom lerombolása is meg volt ugyanebben a próféciaiban jóvendölve: a zsidók bűnhődni fognak bűneik miatt,

⁶ Összesen 82 alkalommal fordul elő.

⁷ *Adv. Iud.* 2.5; 9.15; 9.20-22; 10, 1; 14.10

elvesztik az isteni kegyelmet, aminek fontos jele, hogy a templom le lesz rombolva. Ez azonban történelmi tény, melyet már a zsidók sem tudtak tagadni Tertullianus korában, amint történelmi tény volt a templom újraépítése is a babiloni fogság után, és e kettő között akkor történelmi ténynek kell tekinteni Krisztus eljövételét, akiről szintén beszél Dániel próféta.

f.) A retorikai felépítés elemzése, mint már korábban említettem, szinte teljességgel hiányzik a korábbi kutatásból. Ennek első lépéseként azt kellett megvizsgálnom, hogy milyen volt a retorika állapota Kr.u. a második században, milyen irányzatok léteztek és mennyire érvényesült a cicerói ékesszólás elmélete. Az a képzési ideál, amelyet Cicero felvázolt, a köztársaságkorból a császárkorba való átmenet után törés nélkül folytatható volt. Szerzőnk korára lett a retorikának olyan politikai-társadalmi háttere, amely szükségessé tette, hogy az a képzés elsőrangú médiuma legyen. A retorika ennek köszönhetően nem indult teljesen hanyatlásnak. Bár a politika formája, s ezzel együtt a szónoklat gyakorlati feltételei változtak, a retorika továbbra is fontos szerephez jutott a császári bürokráciában, külpolitikában és a standardizált és kodifikált joggyakorlatban, így bizonyos értelemben még tágabb lett felhasználásának köre. Sider már korábban rámutatott arra, hogy Tertullianus igen is jártas volt a retorikában, ami – mint láthattuk – szinte természetesnek vehető az őt körülvevő milliók köszönhetően. A retorikai műveltség nemcsak Tertullianusnál, hanem az egész ókeresztény irodalomban nagyon fontos szerepet töltött be és szinte minden, ebben a korban alkotó szerzőnek a művein kimutatható ez a hatás. Nem is véletlen, hiszen a Tertullianus korában élő keresztényeknek nem egyszerűen terjeszteni kellett a hitet, hanem a hit ellen támadókat le kellett győzniük, vagy éppen meg kellett őket győzniük. Tertullianus is ezt teszi: művében nem azt írja le, hogy miként is győzte le a prozelitát, hanem hogy hogyan is kellene fellépnie bármelyik kereszténynek hasonló helyzetben, milyen támadások érhetik, és azokra a támadásokra melyek a lehetséges válaszok. Nem egyszerűen egy megtörtént esetnek a leírását, hanem komoly enkheiridiont tarthatott tehát a

kezében a keresztény olvasó. Mindezek mellett azonban nem csak a keresztényekhez szól a mű, hiszen ha más szempontból nézzük, nem a keresztényeket szeretné meggyőzni, hanem éppen ellenkezőleg a zsidókat a keresztények igazáról.

g.) A fenti következtetésekből kiindulva kimutattuk, hogy az *Adversus Iudaeos* és egyáltalán Tertullianus retorikai alkata kapcsolódik a cicerói ideálhoz, és ezt szem előtt tartva igyekeztünk jelen műben a klasszikus retorikai felépítést és stíluselemeket kimutatni.

Exordium: az *Adversus Iudaeos exordiuma* rövidre szabott, az I. 1-3.-at foglalja magába. Ebből ismerjük meg azt a korábbi eseményt, hogy ti. egy zsidó prozélita és egy keresztény közötti vitatkozásról van szó, amely Tertullianust arra késztette, hogy megírja ezt a művet.

Narratio: Az *Adv. Iudaeos*ban a *narratio* az 1.3-tól az 1.4.-ig tart és alaptulajdonsági közé tartozik: *brevis, aperta, probabilis*, és a következő kérdésekre adja tömören a választ: *quis? quid? quibus auxilii, cur?*

Tehát az Isten maga az, aki megígérte, hogy két nép fog születni, mégpedig Ábrahám és Rebeka ivadékából, mindkettőt *gens*nek nevezték, hogy nehogy valamelyik neve alapján magának követelje a kegyelem előjogát.

Partitio: Az 1.4.-től kezdődően a *partitio*val folytatódik az értekezés. Igaz, a 2.1.-ig terjedő részt lehetne *narratió*ként is felfogni. Itt egy egyszerű kérdéssel, egy *quaestio simplex*szel indít: *Cur...?*⁸ Azt mutatja be, hogyan teljesítette Isten ígétét, amelyet Rebekának tett: *Duae gentes in utero tuo sunt, et duo populi de utero tuo dividuntur*, továbbá: *et populus populum superabit, et maior serviet minori*. Továbbá röviden kijelöli, hogy mi következik a *refutatio*ban: a régi törvény érvényességének a megszűnése; majd a *confirmatio*ban az új törvény megszületéséről fog beszélni.

⁸ *Adv. Iud. 2.1. Cur etenim deus universitatis conditor mundi totius gubernator hominis plasmator universarum gentium sator legem per Moysen uni populo dedisse credatur et non omnibus gentibus adtribuuisse dicatur?*

Tertullianus végeredményben két dolgot szögez le: egyrészt, hogy a zsidók kiestek az örökségből, másrészt, hogy a Krisztus iránti elkötelezettségüknek köszönhetően a pogányok kerültek a helyükre.

Refutatio: A *refutatio* 2.1.-nél kezdődik és a 6.1.-ig tart. Ebben Tertullianus arra törekszik, hogy legyőzze azt az álláspontot, hogy az isteni kegyelem, megváltás csak egyedül a zsidóknak lett volna megadva. A zsidó bizonyítékok közül azt a négyet, amellyel saját nézeteiket védték, külön is elemzi. Ennek során arra a véleményre jut, hogy ezek a bizonyítékok nem nyilvánvalóak, sőt mesterkéltek és ráadásul nagyon sok bibliai érvet mellőznek. A négy bizonyíték: a törvény,⁹ a körülmetélés,¹⁰ a Sabbat,¹¹ az áldozatok.¹² Minden esetben feleleveníti a zsidó álláspontot (2.1.10.; 3.1.; 4.1.7.; 5.3.), megkérdőjelezi annak igaz voltát, majd megpróbálja megcáfolni, kiemelve azokat az összeférhetetlenségeket, amelyek akkor jelentkeztek, ha összehasonlítja állításait más szentírási szövegekkel. Felszólítja zsidó ellenfeleit, hogy válaszoljanak az ő felvetéseire (2.10-11; 4.6.), bár meg van győződve arról, hogy nem fognak tudni feleletet adni érveire.

Érdekes megfigyelni, hogy Tertullianus a *refutatio* elején kitűzött tárgyalási sorrendet nem tartja be. Tertullianus valószínűleg a mesterkélttség látszatának elkerülése érdekében teszi ezt, jóllehet a véletlenszerűséget vagy szerkesztési hanyagságot sem lehet kizárni.

Confirmatio: Az *Adversus Iudaeos*-ban a *confirmatio* a 6.2.-vel kezdődik, és pedig a *partitió*-ban már zömmel felsorolt főbb gondolatok megismétlésével. Tertullianus bizonyítani akarja, hogy a régi törvény megszűnt, amelyet a *refutatio*-ban már elemzett, és az új, a megígért törvény elérkezett, amelynek tárgyalása éppen a *confirmatio*-ban történik: *ostendere... operari* (*Adversus Iudaeos* 6.2.). A bevezetőben két olyan kérdést tesz fel, amely később, közvetve

⁹ *Adv. Iud.* 2.1.-10.

¹⁰ *Adv. Iud.* 2.10.-3.6.

¹¹ *Adv. Iud.* 4.1.

¹² *Adv. Iud.* 5.1.-7.

vagy közvetlenül befolyásolja a bizonyítás folyamatát. (1) Ki lett-e nyilatkoztatva, hogy Krisztus el fog jönni? (2) Krisztus érkezett-e már?

Az indításnál nem szentel nagyobb figyelmet annak bizonyítására, hogy a régi törvény helyébe az új törvény lépett, hiszen sokkal fontosabb annak elemzése, hogy az új érkezett-e, hiszen ha az új érkezett, az természetesen felülírja a régit. Bővebben a második kérdést tárgyalja (7. 1.), mégpedig négy pontba osztva fel:

1. az idő, amikor a próféták jóslatai alapján Krisztusnak el kellett jönnie;
2. annak bizonyítása, hogy az idők beteljesedésével egy időben el is jött;
3. általános prófétai tételek, témák Krisztus eljövételével kapcsolatosan;
4. Krisztus eljövele és az új törvényadás közötti kapcsolat.

Mindezek mellett van egy kisebb *digressio* (7.3 - 8.1). Ebben azzal érvel, hogy Krisztus már érkezett, hiszen a nevében való hit már elterjedt az egész világon.

Peroratio: Az *Adversus Iudaeos* esetében nem annyira élesen elválasztható módon, mégis megtalálhatók ebben a részben a befejezéshez szükséges eszközök, igaz a megelőző *caput* végének zavaros szerkesztése itt is folytatódik. Tertullianus azt feltételezi, hogy elegendő az, amit eddig a pontig áttekintett (14.11). Mi is ez? Krisztus fellépése, az isteni írások és azok beteljesedése. Az isteni írásokat nem fejti ki bővebben, mert azokban tömören minden benne van, hiszen mindent (születés, szenvedés, feltámadás, uralom stb.) a szentírási szövegek alapján igyekezett bizonyítani. Vagyis, ha a népek csodálatos módon Krisztushoz emelkednek fel, azon nem kell csodálkozni (14.12). Mindezek után jöhet egy *amplificatio*, hiszen mi van annál nagyobb dolog, mint amit az Isten mondott a fiáról: ma szültelek magamból, neked adom a földkerekséget (14.12). A következő részeket akár mint egy gúnyos *commiseratiót* is lehet értelmezni (14.13-14.14).

Annak ellenére, hogy ebben a befejező részben nem annyira tisztán lelhetők fel a retorikai művek zárásának szokásos ismertető jegyei, mégis kijelenthető, hogy az elemzéssel közelebb kerülhattünk annak bizonyításához,

hogyan a művet egységes egészként kell kezelni a fentebb jelzett fogalmak menet közben történő betoldása ellenére.

f.) Tertullianus humoráról keveset írtak, polémikus hangvételét kutatták inkább, általában azonban ezzel a művel az ilyen jellegű munkák általában csak címszószerűen foglalkoztak. Éppen ezért éreztem úgy, hogy a műnek a maga teljességében való kutatásához ezen két vetület kiemelése is hozzátartozik, hiszen ha e vitairatot retorikai szempontból vizsgáljuk, amely a disszertáció egyik lényeges eleme, akkor ezek a polémikus összetevők mellőzhetetlen eszközök, amelyek elősegítik, hogy az egyszerű olvasóból adekvát olvasó legyen. Nyilván az olvasók fel is teszik a kérdést, hogy e műben létezik-e humor? Természetesen nem mondhatjuk, hogy túlrad benne a jókedv, de helyel-közzel találunk ilyen jellegű részeket. Az ironikus és humoros fordulatok megfogalmazásánál a szerző rendkívül körültekintő és megfontolt.

g.) Új a dolgozat szemléletmódja: mert a *Tertulliani Adversus Iudaeos* cím arra utal, hogy ez a dolgozat az egész művet egységesnek és tertullianusinak tartja, és így is kezeli. Míg a művel foglalkozó eddigi munkák annak csak egy-egy szegmensét vizsgálták, egy-egy bizonyos kultúrtörténeti vagy tudomány területi szempontból, addig én egy kicsit tágabb történeti, irodalmi és irodalomelméleti szempontból vizsgáltam azt.

Végül megállapíthatjuk, hogy az *Adversus Iudaeos* egy olyan eredeti állapotban fennmaradt mű, amelyen végig követhetjük Tertullianust, az író műve megalkotásának folyamatában: láthatjuk gondolkodásmódját, szerkesztési koncepcióját, bibliaidézési szokásait. Megállapíthatjuk tehát, hogy a korábbi kutatási eredmények nem voltak hiábavalóak, akár az eredetiség mellett vagy éppen az ellen szóltak, mert rájuk támaszkodva és a belőlük levonható következtetéseket is felhasználva elénk tárul egy új, eddig nem ismert változat: az *Adversus Iudaeos* Tertullianus gondolatvilágát tükrözi a maga teljességében és az egyedüli olyan tertullianusi mű, amely bepillantást nyújt az olvasó számára Tertullianus alkotó műhelyébe, a *nyers* alkotás folyamatába.

Lehet így is fogalmazni: az *Adversus Iudaeos*ban látjuk Tertullianust magát, amint alkot, és nem csupán a művét, amit alkot. Dolgozatom ennek megismeréséhez igyekszik fontos támpontot nyújtani.

IV. Az értekezés témakörében készített publikációk jegyzéke és konferenciákon való részvétel

Publikációk

Pap, L.: Dániel könyve Tertullianus *Adversus Iudaeos*ában. *Studia Theologica Transsylvaniensia* 13 (2010) 121-129.

Pap, L.: A klérus fogalma Tertullinausnál. *Studia Theologica Transsylvaniensia* 12 (2009) 225-236.

Pap, L.: Káin és Ábel értelmezése Tertullianus *Adversus Iudaeos*ában. In: Takács, L. (szerk.) *Speculum*. Debrecen: DE, BTK, Klasszika-filológiai és Művészettörténeti Tanszék, 2009, 87-93.

Pap, L.: Gyilkosok voltak a keresztények? *Keresztény Szó* 19 (2008) 26-28.

Pap, L.: Tertulliani *Adversus Iudaeos*. In: Pap, L., Tapodi, Zs. (szerk.) *Közösség, Kultúra, Identitás*. Kolozsvár: Scientia, 2008, 89-103.

Konferencián való részvétel

Sapientia EMTE, 2010. 04. 14. *Zsidók és keresztények Tertullianus korában*

RHT, București, 2008. 04. 9-10. *Humor és irónia a klasszikus és korakeresztény latin irodalomban (Cicero és Tertullianus)*

VII. Magyar Ókortudományi Konferencia, Debrecen, 2006. 05. 26-28. *Tertulliani Adversus Iudaeos*